

Васко ГИЧЕВСКИ
професор по историја
vasko.gicevski@gmail.com

ОБРАБОТКАТА НА ЗЕМЈАТА ВО СЕЛАТА ОД БИТОЛСКИОТ САНЦАК, 1878-1912

Апстракт. – Во нашата историографија, сосема малку внимание е по-светено на земјоделието, неговиот развој и историја, иако било доминантна стопанска гранка. Во тој контекст, основната цел на овој труд е да расветли дел од таа историја, поконкретно, да се согледа низ призмата на историјата обработката на земјата во Битолскиот санџак. Битолскиот санџак во наведениот период е средиште каде што се судира тогашниот „напреден“ западен свет и домашниот ориентален начин на живеење и производство. Тој процес на судирање влијае во скоро целото општество, додека земјоделската стопанска дејност не претрпува скоро никакви промени. Таа инертност, во комбинација со мноштвото историски извори, би ни помогнала полесно и поцелосно да ја согледаме сликата на македонското земјоделско стопанство во последните децении од османлиското владеење во Македонија.

Клучни зборови. – земјоделие, земјоделска опрема, Битолски санџак, Османлиска Империја, османлиска Македонија.

Во текот на целото постоење на Османлиската империја, селата биле нејзината движечка економска сила. Поинаку кажано, селата биле општествено економската база врз која се потпирала империјата. Во тој контекст на територијата на Битолскиот санџак имало вкупно 708 села.¹

¹ Според консекутивните закони за вилаетите од втората половина на XIX век, Османлиската империја територијално била поделена на крупни административни единици наречени вилает кои пак биле поделени на поситни административни единици санџак, каза и нахија. Воспоставувањето на вилаетскиот систем се одвивало бавно, со многу експериментирања. Токму поради тоа базичната мрежа на вилаетскиот систем на територијата на Османлиска Македонија, била воспоставена дури

Според Васил К'нчов селата биле распоредени во следниве кази. Битолската каза имала 266 села распределени под управа на четири нахии: крушевска, демирхисарска, ресенска и долно преспанска. Прилепската каза имала 141 село и една нахија, мариовска. Кичевската каза имала 118 села, поделени во една нахија Поречка. Охридската каза имала 105 села со 2 нахии во Дебарца и Струга. Леринската каза имала 78 села и две нахии, Рудник и Нев.² Нахиите во суштина немале траен карактер и биле воспоставувани по потреба.³

Определувањето на бројот на населението кое живеело во селата е особено проблематично поради неколку фактори. Статистичките извори од минатото не смее да се земаат со стопроцентна сигурност. Секогаш треба да се имаат предвид методолошките принципи – кој попишувал, со која цел и од која побуда. Резултатите од овие истражувања на населението треба да бидат гледани низ призмата на тогашните општествено политички прилики. Причините за тоа се бројни, почнувајќи од начинот на попишување, опфатот на лицата, голем дел од местата не биле посетени, но и поради номадскиот карактер на дел од населението, определен број на лица не ни можело да бидат опфатени.⁴ Според процентите на Паларет во османлиска Македонија во периодот од 1880-1890

во почетокот на осумдесеттите години на XIX век. Во овие административни прекројувања Битола од ејалетски центар во периодот од 1867 година до јуни 1873 година бил симнат на ниво на санџак. Веќе во 1873/74 година согласно новото административно уредување, се појавил на сцена Битолскиот вилает. Во единствениот Битолски санџак влегувале 11 кази: битолска, прилепска, охридска, дебарска, албанска, костурска, кожанска, кајларска, островска, леринска и кичевска. По само две години во 1875 година во составот на Битолскиот вилает се нашле 5 санџаци од кои Битолскиот санџак имал 9 кази (тука влегувала и Тетовската каза). Во 1878 година година веќе бил укинат Битолскиот вилает, а со самото тоа и Битолскиот санџак и тој влегол во состав на Солунскиот вилает. Со обновувањето на вилаетот во 1879 година Битолскиот санџак бил возобновен и имал 3 кази. Две години подоцна кон санџакот биле придодадени 5 кази па така санџакот имал 8 кази. Во 1885 година Битолскиот санџак се состоел од: битолска, прилепска, кичевска, охридска и леринска каза. Оваа состојба ќе остане вака скоро до крајот на османлиското владеење, доколку не се земат во предвид малите територијални прекројувања во 1904/5 година. Гичевски 2020, 64.

² К'нчов 1900, 237–259.

³ Константинов 1983, 15.

⁴ Гичевски 2020. Во прилог на ова зборуваат многу документи од кои особено интересни се низа австриски извештаи кои говорат за тоа како населението бега пред писните комисии, како мажите не им дозволуваат на жените да се попишат итн. Види *Австриски документи* 1981, 87, 108, 111.

година градското население изнесувало само 27% од целокупниот број на население.⁵ Поинаку кажано, најголемиот дел од населението во наведениот период го сочинувало селското население. Состојбата во битолскиот санџак не се разликувала од веќе изнесената општа оценка за населението во османлиска Македонија. Според Васил К'нчов, кој ги собирал податоците во периодот 1890-1900 година, на територија на Битолскиот санџак во селата живееле 267 269 лица.⁶ Во „Етнографската карта на Битолскиот вилает“, која најверојатно е изработена во 1901 година од страна на Картографскиот институт во Софија, Битолскиот санџак имал 42 571 дом со селско население.⁷ Во оваа карта основната статистичка единица е домот, така во суштина ако се земе предвид дека едно типично домаќинство од тој период се состоело од 5 до 6 члена, тогаш според оваа карта има некаде околу 212 855 лица селско население.⁸ Оваа пресметка не треба да се зема како неоспорен факт туку како проекција, изработена според опстојните демографски извори. Од друга страна, според Демерик во 1891 година на ниво на целиот Битолски вилает имало 693 000 души селско население од вкупно 838 384 население.⁹ Официјалните османлиски пописи, од друга страна пак често подлегеле на модификации според државните потреби.¹⁰ Според изнесените бројки може да се заклучи дека доминатниот дел од населението во Битолскиот санџак било токму селското население. Со процесите на миграција оваа слика делумно се менувала, но до крјаот на османлиското владеење на овие простори, сепак селото е место каде што живее најголемиот број од населението. Токму поради тоа османлиското општество може да се нарече аграрно општество, чија што основа на постоењето се селско стопанските економски дејности.

⁵ Pailaret 1997, 25.

⁶ К'нчов 1900, 237–259.

⁷ *Етнографска карта* 2017, 9–39.

⁸ Според истражувањата на К'нчов во 1891 година во битолската каза имало 12.5 жители по куќа, во преспанската 7, а во Охридската 6.5. Овој податок тој го презел од Салманамето на Битолскиот вилает, каде демографски податоци се изготвувале според нуфузите. Во однос на бројката на членови на домаќинство во Битолската каза, и самиот автор изразува сомнеж дека станува збор за грешка. *Сборникъ* 1891, 3–25.

⁹ Сенкиевич 1969, 178.

¹⁰ Териториите на Битолскиот санџак биле опфатени од пописните комисији во: 1881, 1894, 1897, 1906 година. Во 1906/7 година бил извршен последниот османлиски попис. Во 1881 година санџакот имал 327036 жители, во 1894 година 704208 жители, во 1897 година 649919 жители и во 1906/7 година 817256 жители. Кагат 1985, 144, 148, 152, 160, 166.

Целокупото османлиско општество во текот на XIX век минува низ мноштво на реформи, односно еден изнуден процес на модернизација. Во тој контекст со донесувањето на рамазанскиот закон од 1858 година официјално бил укинат тимаро спахискиот систем и бил воведен чифлигарскиот систем. Чифличките стопанства главно се создавале со трансформација на старите феудални поседи во чифлизи, со купопродажба и по пат на насилство и узурпација.¹¹ Меѓу другото една од новините кои ги донело чифлигартвото се различните облици на ползување на земјата и организацијата на човечкиот потенцијал за обработка на земјоделското земјиште. Новите аграрноправни облици кои биле воведени се: исполицата, ќесим и музареа. Со договорот за исполица чифликсајбијата се обврзувал на одредено или неодредено време на чифлигарот исполција да му даде за обработување дел од чифликот заедно со соодветните стопански згради за живеење. Исполцијата бил обврзан да ги обработи добиените од чифликсајбијата, чифлички земји, приносот од тие земји да го разделат со чифликсајбијата и по престанокот на договорот исполица на чифлик сајбијата да му ја врати земјата и соодветните згради во онаква состојба во каква ги добил од него. Понатаму со договорот за ќесим (закуп) чифлик сајбијата се обврзувал на чифлигарот – ќесимцијата да му даде под ќесим за одредено или неодредено време дел од чифлигот, а ќесимцијата се обврзувал на чифликсајбијата да му го даде договорениот ќесим и по престанувањето на тој договор на чифликсајбијата да му го врати. Музареата пак претставува еден вид на договор (ортаклама) од кој едната страна ја дава работната сила, а другата земјата и овој начин на договор бил зададен во Меџелето законот за граѓанството од 1860 година. Во овој договор исто така спаѓале и поделбата на производите кои што најчесто се делеле еднакво на сите заинтересирани страни од ортакламата.¹² Најниско на општествената скала се наоѓале момоците. Тие биле организирани во тајфи и склучувале договор со сопственикот кој ги ангажирал да ја обработуваат земјата. Момоците во суштина биле во најлоша положба, бидејќи не поседувале имот и единствено можеле да преживеат, нудејќи го својот труд.¹³ Покрај парите момокот добивал и момочки параспур (обработлива површина) кој што смеел да го обработува за свои потреби тогаш кога ќе имал слободно време. Освен договорениот „ак“ тие не добивале ништо друго. Тој вообичаено се состоел од 80-100 килограми жито, 100-120 гроша во пари, 3-6

¹¹ Ѓорѓиев 2003, 66.

¹² Поп Ѓорѓиев 1956, 129–144.

¹³ Ѓорѓиев 2003, 68.

оки петролеј и десетина оки грав. Честопати можеле да бидат избркани пред да го добијат договорениот „ак“.¹⁴

На територијата на битолскиот санџак според географскиот карактер има рамничарски, планински и ридски села. Селата кои што се наоѓале во плодните рамници во најголем дел од случаите биле чифлизи. Оттука и Ѓорче Петров сосема оправдано говори за планинските селани како слободни, а за останатите како робје.¹⁵ Чифликсајбиите не живееле во селата, своите имоти ги управувале со помош на каји и субаши, па селаните многу ретко или пак и воопшто не стапувале во контакт со сопствениците на чифлигот.¹⁶ Едно село можело да биде поседувано од страна на еден или повеќе чифлик сајбии. Селаните во рамничарските села, како што наведува Петров, работеле деноноќно како робје со се децата, кои работат како волови, а живеат како свињи.¹⁷ Со ова тој ја отсликува тешката положба на населението под чифлигарскиот систем. Тешко може да се определи степенот на разгранетост на чифлигарскиот систем во Битолскиот санџак, пред сè поради оскудните податоци. Васил К'нчов наведува дека во Битолската каза од 123 села, 77 биле чифлички, 28, рајатски, 13 мешани и 5 непознати. Во Преспа пак од 66 села, 35 биле чифлички, 24 слободни и 7 мешани села.¹⁸ Според анкетата на Економскиот институт на територијата на битолско, охридско, струшко ре-сенско и прилепско имало 881 чифлик.¹⁹ Во прилепско од постоечките 227 чифлизи, 51 биле во посед на христијани, а 220 во посед на муслимани.²⁰ Според една друга статистика пак на територија на Битолскиот санџак имало 81 чифличко село, 153 мешани и 220 села со сопствена земја.²¹ Во кичевско пак од вкупно 183 села само 14 биле чифлички.²² Воопшто гледано најголемиот дел од земјоделското земјиште во Османлиска Македонија го сочинувале ситните поседи, од кои пак само 25% биле во сопственост на селаните.²³ Поголемите земјишни поседи биле во сопственост на чифлик сајбиите, а населението кое живеело на таа земја, било

¹⁴ Исто.

¹⁵ Пандевски 1986, 11.

¹⁶ Исто, 10.

¹⁷ *Материали* 1896, 212–213.

¹⁸ К'нчов 1970, 374–499.

¹⁹ Бојановски 1954, 471.

²⁰ *Прилеп и прилепско* 1971, 254. Диме Бојановски, за разлика од посоченото дело, изнесува податок дека во прилепско имало 331 чифлик. Види Бојановски 1954.

²¹ Зографски 1967, 129.

²² Бојановски 1954, 471.

²³ Пандевски 1986, 13.

должно да ја обработува земјата, според претходно изнесените аграрно правни легислативи на чифлигарскиот систем.

Човековиот потенцијал е главниот фактор за обработка на земјата. Поинаку кажано, колку е побројно семејството, толку повеќе земја може да обработува. Токму поради тоа населението во овој период живеело во големи заедници наречени задруги. Едни од најбројните задруги во битолскиот санџак биле задругите на Љапчевци во Ресен со 29 души, Попеви од охридско Лажани со 36 души а на чело стоел домаќинот дедо Наум кој според Мирчев имал 121 година, во битолско Мачковци од село Буково кои бројат 28 души, Саботковци од Могила кои броеле 33 души, Мирчевци во прилепско кои броеле 23 души итн.²⁴ На чело на задругата стоел домаќинот, кој се избирал по возраст или по работна способност. Домашните односно членовите на задругата одговарале пред него, тој им ги давал работните задачи, а тој и раководел со финансискиот аспект на задругата.²⁵ Секој еден член имал посебни задолженија, некој да ја напасува стоката, друг да ја ора земјата, трет да собира дрва, додека пак жените се грижеле за домот, освен кога било жетва или период на садење кога колективно целата задруга учествувала во работата.²⁶

Земјата се обработувала со помош на мануелен труд и животни. Основните орудии за обработка на земјата биле, плугот, влечно животно (говеда, магаре, коњ, бивол), дурија, мотика, дикел, срп и др. Дрвениот плуг имал најраспространета употреба. Брајлсфорд ќе забележи дека плугот е дрвен и дека најверојато со ист таков орал и Адам во Еденската градина. Од утро до ноќ без пладневен одмор, селанецот работел по полето.²⁷ Ралото односно дрвениот плуг имал сосема слаби технички перформанси. Во целост бил изработен од дрво, освен ралникот или уште наречен и палешник, кој бил изработуван од железо. Длабочината на браздата кај ралото изнесувала од 8 до 15 сантиметри во зависност од ралото и почвата. Широчината на браздата се движела од 8 до 20 сантиметри. За разлика од ралото, железниот плуг имал длабочина од 19,7 см, а широчината на браздата се движела од 16 до 30 сантиметри. Железниот плуг поради овие негови технички особености бил 55% проценти поефикасен од ралото.²⁸ Според Трајчев, за прв пат бил употребен американски железен плуг во Прилеп, од страна на чифликчиите Мојсо Илиев

²⁴ Мирчев 1906, 3–7.

²⁵ Исто, 12–13.

²⁶ Goff, Alderson Fawcett 1921, 12.

²⁷ Brailsford 1906, 44.

²⁸ Бојановски 1974, 90.

и Диме Коров во 1883 година.²⁹ Бидејќи плугот не бил поволен за почвата од тој крај, истиот бил модифициран од страна на Ицо Гавазов кој направил плуг по „македонски систем“.³⁰ За оваа своевидна иновација тој бил награден од страна на битолскиот валија со 10 десет декари земја.³¹ Според сите досегашни истражувања ова е прв податок за употреба на железен плуг не само на територијата на Битолскиот санџак туку воопшто на територијата на Османлиска Македонија. Железниот плуг сепак немал масовност. Тоа се должело пред сè на фактот што за негова употреба била потребна влечна моќност од 1,54 кс, за да се влече со просечна брзина од 0.6 м/с. За постигнување на оваа брзина биле потребни два волови со особено добра кондиција, која што пак ја немале тогашните волови кои најчесто се користеле за орање.³² Домашните волови биле ситни и слаби, до степен што и не вределе за извршување на земјоделските работи.³³ Од друга страна пак за придвижување на ралото била потребна влечна моќност од 1,2 кс за да се движи со брзина 0,54 см/с.³⁴ Од тука се согледува дека домашните волови единствено можеле да бидат употребени за орање со рало. Додатен фактор претставува и тоа што железните плугови биле тешко достапни и имале високи цени, додека пак ралото било далеку поефтино, а можело да се изработи и во домашни услови. Дури и онаму каде што имало железен плуг, населението ги демонтирало и од металните делови правело ралици (палешник за дрвено рало).³⁵ Во кичевско пак останало запишано преданието дека таму не било познато ралото, земјата ја обработувале со „копачка“, па така настанал и топонимот Копачка.³⁶ Друга приклучна механизација за обработка на земјата од типот на брани и гребла, немало а доколку ги имало тие биле изработени од дрво и прилично нестручно.³⁷ Како што орудијата за обработка на земјата биле примитивни, така и одгледувањето на добитокот било особено примитивно,³⁸ што резултирало со низок раст на

²⁹ Трајчев 1928, 14.

³⁰ Исто, 14–15.

³¹ Бојановски 1974, 91.

³² Исто, 90.

³³ Скрјабин 2017, 66.

³⁴ Исто, 90.

³⁵ Митревски, Смилески 2020, 81.

³⁶ Смиљанић 1935, 403.

³⁷ Исто, 81.

³⁸ Зографски 1967,37; Consul's daughter and wife, 1878, 215. Посериозни потфати за подобрување на расните својства како и подобрување на грижата за животните и спречувањето на заразни болести кај стоката ќе се случи по 1908 година со отворањето

приплодот, а освен тоа и расните својства не биле од некое особено добро ниво.

Османлиското општество, како што е познато, имало теократски карактер. Животот на населението се одвивал според верските норми и народните суеверија и обичаи. Селанството во текот на историјата развило свој систем на верувања и обичаи, преку кои се трудело да ја добие благонаклоноста на Бог и да ги зголеми своите приходи. Земјата како основно материјално опстојување на човекот уште од најстари времиња, предизвикувала посебен религиозен однос.³⁹ Обработката на земјата била во корелација со овие обичаи и верувања. Орањето се одвивало на есен и на пролет или доцна налето, доколку се садела втора култура.⁴⁰ Во некои делови од словенскиот југ, забрането било орањето на земјата пред 25 март, бидејќи се сметало дека тогаш од неа капе крв.⁴¹ Селското население избегнувало и секакви полски работи за време на големите верски празници, како и во недела. Останале запишани верувањата дека на определени празници, не се работи поради заштита од природни непогоди. За заштита од град населението ги празнувало празниците Св. Марко, св. Вартоломеј, св. Атанас летен и св. Никола летен.⁴² За време на верските празници била забранета секаква полска работа, со цел посежите односно „берикетот“ да се заштити од непогоди.⁴³ Исклучок од ова се празниците на кои било дозволено да се работи, од типот на Петровден кој се паѓал во екот на жетвата. Поради ваквите одредби кои не се малку, туку цел еден систем на верувања, населението голем број денови од годината во суштина не работело полска работа. Сè тоа придонесува кон ефективност во работата но и крајниот приход кој немал некоја особена висина.

Квалитетната почва, добрата клима како и обилните дождови ги обезбедуваат сите услови за богата жетва на храна, но поради примитивната и недоволна обработка се намалува плодородноста на земјата.⁴⁴

на Сточарските станици. Една таква сточарска станица е отворена и во Битола во 1908 година, во близина на црквата света Недела, на местото каде денес се наоѓа средното земјоделско училиште Кузман Шапкарев. Види кај Стерјовски 2020, 506.

³⁹ Вражиновски 2015, 89.

⁴⁰ Goff, Alderson Fawcett 1921, 93.

⁴¹ Вражиновски 2015, 90.

⁴² Исто, 98.

⁴³ Во однос на верувањата и обичаите поврзани со земјата види повеќе кај Карацоски 2009.

⁴⁴ Скрјабин 2017, 65.

Земјоделството во овој период било екстензивно и се одликува со низок процент на обработка на земјата. Процентот на зираатната земја на ниво на целиот Битолскиот вилает во однос на географската големина бил многу низок и изнесувал 7,3% од вкупната географска површина која изнесувала околу 32000 километри квадратни. Во просек од еден дунум земја се добивале од 3 до 4 килограми пченица. Во пелагониското поле во родна година се добивало од 1 кг. до 7 кг. пченица, 9 кг. рж, 11 кг. јачмен а во најдобрите години јачменот давал принос од 20 кг. а пченицата 13 кг., со што по производството на жито овие предели го заземале предното место.⁴⁵ Треба да се напомене и тоа дека почвата многу ретко и сосема малку била нагубрувана. Селаните ги нагубрувале земјиштата со арско губриво, на начин што ги напасувале овците на површините за орање напролет и наесен.⁴⁶ Друг метод на подобрување на плодородноста било угарењето, кога нивите се оставале изорани во определен временски период да одлежат па да се сеат. Сепак благодарение на природниот потенцијал и плодност на почвите, реткост биле лошите жетви⁴⁷. Во Битолскиот санџак како и впрочем во целиот вилает, земјоделството навистина имало еден широк спектар. Во Охридската каза се одгледувале пченица, јачмен, рж, пченка, овес од житните култури, потоа грашок, грав, тутун, како и дињи лубеници, јаболки, круши, праски, сливи, кајсии, дуњи, вишни, ореви, дудинки и секаков друг вид на овошје и зеленчук. Охридската цреша особено била позната и ценета.⁴⁸ На територијата на Битолскиот санџак во 1884 било произведено околу 1 199 000 кг. цереалии, од кои пченица, рж, јачмен, овес и пченка.⁴⁹ Жетвата може да се каже дека била посебен настан во секојдневието на селското население. Житата најчесто се жнееле со срп и тоа била дејност каде сите членови на задругата биле вклучени. По жнеењето житото се вршело со помош на коњи и волови, кои газеле врз класјето поставени на гумното и така го одделувале зрното од класот. Потоа житото се веело за што се чекал погоден ветровит ден.⁵⁰ Покрај житните култури со по кои битолскиот санџак бил познат, селското население активно се занимавало и со производство на тутун. Тутунопроизводството било една од главните земјо-

⁴⁵ Петров 1896, 231.

⁴⁶ Garnett, 1934, 77.

⁴⁷ Исто, 97.

⁴⁸ Ѓорѓиев 2009, 242.

⁴⁹ Скрјабин 2017, 63.

⁵⁰ Consul's daughter 1878, 213–214; Goff, Alderson Fawcett 1921, 95; на овој начин, но со помош на еден вид дрвена санка, се вршела и пченката.

делски гранки во санџакот, односно може да се каже и единствена индустриска култура која што се одгледувала на овие простори. Оваа култура најмногу се одгледувала во Прилеп, иако највисоки приходи имало во Кичевско каде од еден дунум земја се добивало 55 кг. тутун, сепак оваа земјоделска гранка токму во кичевско била најмалку развиена.⁵¹ Покрај наведените дејности биле на овие простори биле развиени уште и градинарството и овоштарството. На територија на Битолскиот вилает под градинарски насади биле 8 222 хектари од кои најмалку биле застапени бобот со 12 хектари и компирот со 140 хектари, леќата била застапена со 278 хектари, а гравот бил најзастапен со 7 792 хектари.⁵² Од овоштарството Битолскиот вилает остварувал приходи од 1 750 736 гроша. Интересен е податокот дека најголем удел во оваа сума имаат сливите на кои се остварил приход од 533 300 гроша.⁵³

Претходно изнесените податоци за продуктивноста на почвата и приходите од жетвата, не треба да се земат како основа за определување на позитивниот општествен стандард на населението. Една од поголемите тешкотии со кои се соочувало населението биле природните непогоди. Една од најлошите жетви кои биле искусени на овие простори била таа од 1879 година, потоа лоши жетви имало во 1897 и 1898 година.⁵⁴ Последните две наведени години, дошле како последица на недостигот на мажи кои би ја обработувале земјата, бидејќи добар дел од населението било ангажирано во Грчко-турската војна од 1897 година. Подеднакво лошо се одразила и тешката 1903 година кога избило Илинденското востание, но и во годините кои следувале не изостанувале бунтовите и лошите зими. Друга особена потешкотија со која се соочувало селското население биле даноците. Данокот од земјоделството (даноци на добиток, десеток, данок на земјата) во Османлиската Империја претставувал еден од најважните извори на приходи на државата.⁵⁵ Во 1909 година од 577 милиони колку што изнесувал вкупниот буџет на државата, 310 милиони доаѓале од даноците, од кои 55 милиони биле данок на недвижности, 38 милиони данок на ситен добиток, 122 милиони од десеток и 17 милиони од други непосредни давачки.⁵⁶ Сосема лесно е да се заклучи дека населението било оптоварено со даноци, кои во недостиг на ефек-

⁵¹ Зографски 1967, 138.

⁵² Исто, 173.

⁵³ Исто, 175.

⁵⁴ Gouparis 1993, 90, 109.

⁵⁵ Битоски 1967, 85.

⁵⁶ Исто, 85.

тивна економија, служеле како единствен извор на приходи за државата од кои пак најголемиот дел оделе за подмирување на надворешниот долг. Дополнителен проблем претставувало тоа што при собирањето на даноците се случувале злоупотреби и даночниците собирале повеќе данок од пропишаното. Оваа постапка била превземена пред сè поради личната корист на даночниците, спротивно од сите тогаш постоечки легислативи. Согледувајќи дека овие злодела се причина за бунт по Илинденското востание ќе се спроведе една пилот реформа за собирање на десетокот. Суштината на оваа реформа било тоа да данокот не се дава веќе на откуп туку данокот за едно село да биде собиран од страна на лица коишто се од тоа село. Проектот го изготвил Хилми паша а за пилот села биле избрани: Могила, Оризари, Горно и Долно Кукуречани, Српци, Беранци, Чарлија и Буково. По определувањето на експерименталните села биле собрани коџобашиите и им било кажано дека данокот треба да сами го соберат.⁵⁷ Оваа новина иако навидум личи на одлично решение, всушност воопшто не се ефектуирала, бидејќи селаните не биле во можност да го соберат данокот од локалните муслимански моќници. Со тоа населението само се откажало од оваа реформа а тоа било повод Хилми паша пред цивилните агенти да креира слика дека населението е конзервативно и тешко ги прифаќа новините.⁵⁸ Така ситуацијата на селанството со ништо не се подобрила, а сите обиди биле привидни, празно слово на хартија, нешто што ги карактеризира најголемиот дел од османлиските реформи.⁵⁹

Селанецот во овој период се наоѓал во тешка положба. По отплаќањето на сите даноци, сосема малку од приносот останувал во домот.⁶⁰ Според Скрјабин едно семејство кое има 4 работоспособни члена од

⁵⁷ Тодоровски 1984, том 2, 198.

⁵⁸ Исто, 199.

⁵⁹ Во овој контекст единствена реформа која позитивно влијаела на селанството е реформата на битолскиот валија Халил Рифат паша. Со оваа реформа за која бил донесен посебен правилник за безбедност во Битолскиот вилает во 1881 година се создале фариите односно селската милиција. Таа се состоела од вооружени христијани, кои требало да ги штитат своите села од разбојниците кои во периодот по Берлинскиот конгрес правеле пустош низ Битолскиот вилает. Фариите опстојувале сè до 1889 година и со сменувањето на Халил Рифат паша од валијатското место, тие по инсистирање на османлиските првенци биле укинати. Види кај Тодоровски 1984, том 1, 102–113.

⁶⁰ Токму оваа положба, како и фактот што населението не ја ни поседувало земјата, според ставовите на македонската револуционерна организација, било она што од народот создавало вистински роб. *Македонија и Одринско* 1904, 30–33.

двата пола, обработува 30 дунуми земја, со помош на два вола на годишно ниво има приход од 45-55 кила жито. Доколку пак работеле туѓа земја, приходот би им бил од 25 до 30 кила.⁶¹ Во однос на житните култури битолскиот санџак бил најбогат, па така покрај што ги задоволувал своите потреби, еден дел од жетвата се продавал и на останатите санџаци од вилаетот.⁶² Кога би се додале тука и приносите од другите култури, сосема е извесно дека најголемиот дел од приносот одел за даноци, додека од другиот дел се двоело за исхрана, за наредната сеидба, а доколку имало вишок тој бил изнесуван на продажба. Ваквата ситуација довела до тоа населението да има сиромашна и прилично лоша исхрана, најголемиот дел да живее во субстандардни нехигиенски услови, што пак резултирало со низа на болести кои пустошеле на овие простори. Основниот проблем на селанството во суштина е недостигот на земја и слабото обработување на земјата. Најголемиот дел од земјата како што беше изнесено погоре, бил во рацете на големопоседниците. Аграрното прашање било особено живо и за него по основањето на османлискиот парламент во 1908 година било на неколку пати дискутирано. Во овие дискусии, се барало коренито менување на аграрните односи во државата, бидејќи во нив лежела и основата за политичките судири.⁶³ Нерешеното аграрно прашање, високите даночни стапки, честите арамиски упади, злоупотребите од страна на османлиските власти, мултазимите, падарите, како и пенетрацијата на странскиот капитал, едноставно го довеле селанецот до просјачки стап.⁶⁴ Согледувајќи ги овие односи во општеството, Македонската револуционерна организација посветила еден дел од своето внимание и на овие проблеми, но сепак не успеала особено да влијае кон промена на затекнатата ситуација.⁶⁵ Движечката сила на османлиската економија – земјоделието и селанецот како главен фактор, едноставно биле оставени на милост и немилост на судбината.

Македонското селанство во последните три децении на османлиското владеење ги минувало своите најтешки дни. Лошата економска и материјална положба биле одлична подлога за влошување на и онака лошата политичка состојба на Империјата. Османлиските реформи кои во принцип беа превземани за да се задоволат надворешните меѓуна-

⁶¹ Скрјабин 2017, 65.

⁶² Исто.

⁶³ Кон ова прашање постојат многу документи, но тука поради техничките можности ќе наведеме само неколку – Такрирџ 1909; Мемоар 1910; Христов 1909.

⁶⁴ Димески 1979/ 80, 31–32, 109–126.

⁶⁵ За економските политики на МРО види повеќе кај Ганзовски 1978, 401–413.

родни политички фактори едноставно не вродиле со плод. Екстензивниот начин на земјоделско производство, честите воени судири, бунтови, немири, не овозможувале поволна клима за економски развој. Токму тука се крие и причината за отсуството на развојот кај македонското селанство. Без основните економски услови, населението било принудено да стагнира и назадува во својот развој, што пак ултимативно ќе биде една од причините кои ќе ѝ стават крај на Османлиската Империја, која едноставно нема да може да се носи со предизвиците на современоста.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Битоски, Крсте. За десетокот и земјоделското производство во Македонија кон крајот на XIX и почетокот на XX век, *ГИНИ* XI/3, 1967.
- Brailsford, Henry H. *Macedonia – its races and their future*, London: Methuen & Co. 1906.
- Бојановски, Диме. *Прилог за изучувањето на општествено економските односи во Македонија во XV–XVI век*, Македонска Книга, Скопје, 1974.
- Бојановски, Диме. „Чифличките односи во Македонија околу 1903 година“, *Годишен зборник на Правно/економскиот факултет*“, том 1, Скопје, 1954.
- Вражиновски, Танас. *Македонската народна религија*, Скопје, Силсонс, 2015.
- Гичевски, Васко. „Секојдневниот живот на селското население во Битолскиот санџак 1878-1912“, *Историја*, LV, 2, ЗИРМ, 2020.
- Gounaris, Basil C. *Steam over Macedonia, 1870-1912: socio-economic change and the railway factor*. East European Monographs, New York: Distributed by Columbia University Press, 1993.
- Garnett, Lucy M. J. *Turkish Life in town and country*. London: G.P. Putnam's Sons, 1934.
- Goff A., Alderson Fawcett Hugh. *Macedonia, a plea for the primitive*. Лондон, John Lane company, 1921.
- Димески, Димитар. „Економските прилики во Битолскиот вилает во последната деценија на XIX и почетокот на XX век“. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, кн. 5-6 [31-32] (1979/80).
- Ѓорѓиев, Драги. *Охрид и Охридско низ османлиската документација во XIX–XX век*, Охрид, 2009.
- Ѓорѓиев, Ванчо. *Слобода или Смрт, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903*. Скопје: Табернакул, 2003.
- Зograфски, Данчо. *Развојот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење*. Скопје: Култура, 1967..

- Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1907-1908, том II, ур. Д. Зографски, Скопје: Архив на Македонија, 1981.
- Кънчов, Васил. *Македонија – Етногеографија*, Софија: Бълг. Книжовно Д-во, 1900.
- Кънчов, Васил. *Избрани произведения. Том I*. Софија, Издателство Наука и изкуство, 1970.
- Кънчов, Васил. „Битолско, Прѣспа и Охрида (пјтни бѣлѣжки)“. *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*, Книга IV, Министерство на народното просвѣщение, Държавна печатница, Софија, 1891.
- Константинов, Душан X. *Битола 1903*. Битола: Завод и Музеј, 1983.
- Karpat, Kemal H. *Ottoman population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, 1985.
- Consul's daughter and wife. *People of Turkey*, vol. 1, London: Jon Murray, 1878.
- Етногеографска карта на Битолскиот вилает*, ур. Р. Михајловски, Скопје: Каламус, 2017..
- Митревски, Павле, Смилески, Димитар. *Српски документи за историјата на охридско-струшкиот регион (1890-1940)*, том 2. Скопје: ПНВ публикации, 2020.
- Мирчев, Димитър. „Принос за изучаване бита на българите в Македонија“. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, книги XXII-XXIII, Софија, 1906-1907.
- Македонија и Одринско (1893-1903)*. Мемоаръ на Вжтрѣшината Организација. Софија, 1904.
- Пандевски, Манол. *Македонското ослободително дело во XIX и XX век*, том 5, Скопје: Мисла, 1986.
- Петров, Гьорче. *Материали по изучванието на Македонија*. Софија: Печатница Вълковъ, 1896.
- Поп Ѓоргиев, Димитар. *Сопственоста врз чифлиците и чифлигарските аграрно правни односи во Македонија*. Скопје: ИНИ, 1956..
- Прилеп и прилепско низ историјата*, книга 1, Прилеп: ОССЗБ од НОБ, 1971.
- Pailaret, Michael. *The Balkan Economies c. 1800-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Смиљанић, Тома. „Кичевија“. *Насеља и порекло становништва*, књига 28, *Српски етнографски зборник*, књига LI, Београд, 1935.
- Сенкиевич, Ирена Г. „Кон прашањето за економскиот развој на Битолскиот вилает во 80-90 години на XIX век“, *ГИНИ*, XI/3 (1967)..
- Стерјовски, Александар. *Битола – Градби*, Битола: Конзулат на Република Србија во Република Македонија, 2020.
- Скрјабин, Николај Александрович. *Политички и економски податоци за Битолскиот вилает собрани од рускиот императорски вицеkonzул Н. Скрјабин*, Скопје: Каламус, 2017.
- Тодоровски, Глигор. *Реформите на големите европски сили во Македонија (1829-1909)*, том 1 и 2. Скопје: Студентски збор, 1984.

Vasko GICHEVSKI
Professor of History

AGRICULTURE IN THE VILLAGES OF THE SANJAK OF MONASTIR, 1878-1912

(summary)

Throughout its history, the Ottoman Empire was an agrarian economy and thus an agrarian society. During the nineteenth century, the Ottoman Empire would undergo a series of administrative, economic, and legal reforms. The village as a key player in the economy will be directly affected by Ramadan law. With that law, the previous timar system was completely abolished and the chiflik system was introduced. The chiflik system essentially allows the landowners to alienate the land from the Sultan and annex it, and therefore it can be inherited in the family circle. Introduced were new forms of the agrarian legal use of the land – *ispolica*, *muzarea*, and *rent (qesim)*. With these new land laws for the first time were concluded agreements with the servants. With the *ispolica* agreement, the peasants were obliged to process the proceeds of the farms granted by the chifliksaybi, to divide the proceeds of those lands with the chifliksaybi, and after the termination of the contract, to return the land and the corresponding buildings to the chifliksaybi in the condition in which they received them from him. Furthermore, with the contract for *qesim* (rent) the chifliksaybi was obliged to the *chifligar* to give him a part of the chiflik and after certain or indefinite period of time peasant should return it to him. *Musarea*, on the other hand, is a kind of contract (*ortaklama*) from which one party provides the labor force and the other the land, and this way of the contract was given in the the law of citizenship of 1860. Chifliksaybis acquired farms by buying, by forcible confiscation, or by usurpation. In some cases, a chifliksaybi owned several villages and there could be several farms in one village that belonged to different owners. There were a total of 708 villages in the Bitola/Monastir Sanjak, but unfortunately, we can not determine exactly how many of them were farms. Vasil K'nchov states that in the Kaza of Monastir/Bitola, out of 123 villages, 77 were chifliks, 28 were in possession of the peasants, 13 were mixed and 5 were unknown. In Prespa, out of 66 villages, 35 were chifliks, 24 were in possession of the peasants and 7 were mixed villages. According to the survey of the Institute of Economics, there were 881 chifliks on the territory of Bitola, Ohrid, Struga, Resen, and Prilep. In Prilep, out of the existing 227 chifliks, 51 were owned by Christians and 220 by Muslims. According to another statistic, on the territory of the Bitola Sanjak there were 81 chiflik villages, 153 mixed and 220 villages with their own land. In the Kichevo region, out of a total of 183 villages, only 14 were chifliks. From the stated above it can be easily concluded that the chifliks were quite branched in the territories of the Sanjak of Monastir.

The functional agricultural economy in this period needed massive human potential. About 80% of the population in this period lived in villages. They lived in a cooperative way. On the head of the cooperative stood the oldest or the most able member. He was determining the duties of others and guided the financial matters of the cooperative. The land was cultivated with the help of manual labor and animals. The basic tools for cultivating the land were the plow, a towing animal (cattle, donkey, horse, buffalo), the spade, the hoe, the fork, the sickle and others. The wooden plow was in most widespread use primarily due to its light construction, availability but also due to the properties of the draft animals. The draft animals were quite weak, without any particularly good features, so it was difficult for them to move the iron plow. The iron plow was used for the first time in Prilep, by the landowners Mojso Iliev and Dime Korov in 1883. The Sanjak of Monastir extended over the two most fertile valleys, Prespa and Pelagonia, and partly over the Kichevo valley. The soil, although very little or not fertilized at all, gave good yields. Wheat, vegetables and a variety of fruit crops were present on the territory of the sanjak. Soil fertility, however, did not provide welfare for the population. The main problem of the peasantry was essentially the lack of land and its poor cultivation. Most of the land, as stated above, was in the hands of large landowners. The technical backwardness as well as the frequent absence from work due to a series of religious holidays, superstitions, and customs, contributed to the poor material condition of the population. The heaviest burden for the farmer, however, was taxation, where almost all the year-long work of the peasant went. In the last three decades of Ottoman rule, agriculture went through a turbulent path of social and political turmoil. Due to the technical backwardness, high taxes, poor cultivation of the land, the population was on the brink of subsistence. It thus became an eruptive mass, which would become a factor of instability, part of the overall unstable economic and political situation in the empire, which would ultimately lead it to ruin.